Tito Saffioti, *Gente a cui si fa notte inanzi sera. La pena di morte nella storia*

Roma: Aracne editrice (2018), Milano: Book Time 2018

L'art del borrell

Abans que res cal dir Tito Saffioti no és un acadèmic, ans un periodista d'una curiositat irrefrenable que gràcies a les seves intenses pesquises ha esdevingut un savi competent en moltes matèries, sovint situades als màrgens del coneixement oficial. S'ha ocupat amb gran encert del món dels joglars i els bufons que, durant l'Edat Mitjana, foren l'alegria de la gent de tota condició, i va compartir amistat i coneixements amb l'últim gran bufó contemporani, recentment desaparegut: Dario Fo (1926-2016).[1] Així mateix, s'ha ocupat de les tradicions populars ben arrelades en la bigarrada i variada Itàlia, des de les festes populars a les balades èpicolíriques, passant per les cançons de bressol i tota mena cançonística tradicional que la seva àvia siciliana coneixia de cor, cosa que des d'infant el familiaritzà amb el gènere i li despertà l'interès de recollir-lo.[2]

Ara escomet un tema truculent i que alhora provoca una estranya fascinació: les execucions capitals al llarg de la història. Saffioti en fa una antologia de 37 casos, que van des de l'empalament a la decapitació, passant per l'esquarterament, la forca, la lapidació, el bastoneig, l'esbudellament i evisceració, el garrot vil i la foguera, sense oblidar la moderna cadira elèctrica. Els sistemes evolucionen segons l'època, però durant l'Antic Règim la modalitat de perpetració d'una pena capital tenia en compte la condició social del condemnat, així com el tipus de delicte suposadament comès i les circumstàncies concorrents. Per exemple, a un noble no se'l podia penjar, sinó que el seu rang exigia la decapitació, bé que en els exemples més reculats ens trobem amb una duquessa empalada (610) o a una reina esquarterada (613).

1. Són imprescindibles els seus estudis *I giullari in Italia. Lo spettacolo, il pubblico, i testi* (Milano: Xenia 1990), ampliat i actualitzat el 2012 en una segona edició (Napoli: Liguori Editori), així com *Gli occhi della follia. Giullari e buffoni di corte nella storia e nell'arte* (Milano, Book Time, 2009) o *Nei panni del Buffone. L'abbigliamento dei giullari tra Medioevo ed età moderna* (Milano, Jouvence 2015).
2. Ha publicat, entre d'altres, *Le ninne nanne italiane* (Salento books 1994) o *Ballate popolari italiane* (Book Time 2008), a banda de *Le feste popolari italiane* (1997) o el *Dizionario delle barzellette* (1996).

https://doi.org/10.5565/rev/qdi.466 ISSN 1135-9730 (paper), ISSN 2014-8828 (digital)

VISIT…

Un cas ben singular va ser el d'Hugh Le Despenser, jove amant d'Eduard II d'Anglaterra, que –per ordre de la reina Elisabeth, la *Lloba de França*, que faria abdicar i finalment assassinar el marit- seria executat el 1326 a Hereford: va ser penjat com a lladre, car havia acumulat una enorme riquesa com a favorit del rei gai, i, com a traïdor, va ser esventrat i esquarterat; a més a més, calia que fos esbudellat per haver provocat discòrdia entre el rei i la reina i finalment decapitat per haver retornat a Anglaterra d'on havia estat bandejat. Hi ha algunes miniatures d'època que mostren aquesta execució capital: l'una presenta el reu dret lligat al capdamunt d'una escala perquè hom pogués veure millor les distintes mutilacions que li infligiren tot mantenint-lo viu; l'altra el mostra lligat ajagut sobre un llit disposat en un cadafal elevat sobre barrils. Primer el van emmascular per sodomita, i els genitals van ser llençats a la foguera, perquè havia deshonorat el rei amb el seu comportament. Després el botxí el va obrir en canal curosament per treure'n els intestins que van ser abocats a les flames; després li va extreure el cor que va seguir el mateix camí de foc. Així finalment va expirar fent un udol espantós. A continuació fou decapitat i la testa va ser enviada a Londres, i desmembrat en quatre trossos, cadascun expedit a les quatre ciutats més importants d'Anglaterra després de la capital. Pensem que va entrar al patíbul lligat a la coa d'un cavall i amb una corona d'ortigues al cap, mentre que el seu canceller Robert Baldock, que moriria a la presó pocs mesos després, l'acompanyava calçant una corona d'espines.

Una figuració que tot d'una associem a l'heroi tràgic per excel·lència de l'espectacle medieval: el Crist de la Passió, i que ens fa pensar en una execució, que no coneix Saffioti, però que bé podria figurar en el seu luctuós recull. Ens referim al cas del pagès Joan de Canyamars, de 60 anys d'edat i oficialment "trastocat" («foll orat e insensat»), que el 7 de desembre de 1492 va intentar assassinar Ferran el Catòlic a la Plaça del Rei de Barcelona, clavant-li una ganiveta a l'espatlla però el gruixut collar que duia el monarca va evitar un tall mortal. El suplici fou d'una crueltat desfermada: el van passejar nu sobre un carruatge («tot nu sobre un castell de fusta») ben lligat «en un arbre o pal com si el deguessen crucificar» i va ser portat per tota la ciutat en un recorregut escandit de turments i mutilacions. En primer lloc «en la plaça del Rey, on és estat fet lo cas, de viu en viu per fer-lo bé penar», «le cortaron la mano con que le dió al Rey», més concretament «un puny e un tros de braç», i després, «tirant-lo per los altres carrers on va la processó de Corpus», «con tenazas de hierro ardiendo le sacaron una teta», «e aquí en un carrer feren aturar lo castell e llevaren-li un ull», i després, davant la Llotja, «le cortaron la otra mano, y luego le sacaron el otro ojo, y luego la otra teta, y luego las narices, y todo el cuerpo le abocadaron los herreros con tenazas ardiendo, e fuéronle cortando los pies», «e aprés en los altres carrers axí anant lo desmembraren llevant-li adés un membre, adés un altre, fins a treure-li lo cervell: axí el feren morir penant que era cosa de pietat: y ell mai se mogué ne parlà ni dehia res, ne es complanyia, com si donassen sobre una pedra»; «y después que todos los miembros le fueron cortados, sacáronle el corazón por las espaldas y echáronlo fuera de la ciudad». «Lo tragueren de la Ciutat per lo portal Nou... y escassament fo

fora de la Ciutat, lo lapidaren, e meteren foch al castell, lo qual ab los trossos de l'home sentenciat que en lo castell estava, fou tornat prest cendra», «e aventaron la ceniza al viento».[3] És clar que l'intent de regicidi va indignar a la població, però fins a un fidel servidor del monarca, l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell, home devot i temorós de Déu, es mostra horroritzat davant el tètric suplici que indefectiblement li recorda el Via Crucis (ja que compara la situació del reu 'com si l'haguessen de crucificar'), i que recorre l'itinerari processional consuetudinari per on desfilaven, a la festa de Corpus Christi, les «roques» o «castells», escenaris sobre rodes on es representava un nodrit repertori del teatre de tema religiós. Sens dubte influït per les representacions de la Passió i dels suplicis de sants ben documents en l'època, l'il·lustrat cronista (l'humanista i cultivat Carbonell), descriu amb perplexitat l'enteresa de l'homicida qui, com els exemplars màrtirs del teatre, no va manifestar dolor i va patir el calvari sense dir res, «com si donassen sobre una pedra», molt al contrari de Gilles de Rais (1405-1440), el mariscal de França i company d'armes de Joana d'Arc, que, condemnat pels seus múltiples i nefands crims, i portat al patíbul en solemne processó, va commocionar la població amb una esgarrifosa palinòdia, posat de genolls i juntes les mans, demanava misericòrdia a Déu en el seu tràngol final, mostrant un pertinaç penediment, una contrició adornada amb oracions i laments, provocant la compassió i les llàgrimes de clergues i poble que contemplava els seus últims moments. Carbonell no diu res de com va rebre la gent de Barcelona les sanguinàries mutilacions del camperol Canyamars, però sí que constanta la fermesa i resistència del reu que a ell li inspira pietat, sens dubte recordant les representacions escèniques de turments bíblics i hagiogràfics.

Com deia Foucault, el càstig del regicida (ni que sigui en intent) hauria de ser la suma de tots els suplicis possibles; per això les tortures patides per Canyamars les trobem fil per randa repetides en el cas que presenta Saffioti de Robert-François Damiens que va clavar ganivetada a Lluís XV el 1757, que confessa que només volia donar-li una lliçó i que declara voler "morir com Jesús entre els turments i el dolor". Novament el model sagrat com a referent. I les punicions de la Barcelona del XV repetides al París del XVIII: portat a patíbul amb un carro, se li estenallen les mamelles, els braços, les cuixes i els bessons, se li talla la mà parricida i se la crema amb foc de sofre juntament amb el ganivet; sobre les ferides de les mordasses s'hi aboca plom fos, oli bullent, pega ardent, cera i sofre fosos, per després esquarterar-lo amb quatre cavalls, reduïdes a cendra les restes i espargides al vent.

De fet, aquestes execucions capitals responien a un ritual minuciosament preparat per satisfer l'afany de venjança del poder executor i alhora per convertir la cerimònia en un acte espectacular de grans proporcions per tal d'es-

3. Combino dos relats realitzats per cronistes coetanis als fets: en català per Pere Miquel Carbonell (1434-1517), *Chròniques de Espanya* [1513], Barcelona: C. Amorós 1547, fols. 255-257; en castellà per Andrés Bernal (c.1450-1513), *Historia de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel*, Sevilla: Imp. J.M.Geofrin 1870, t. I, p. 355.

carmentar rivals i dissidents i, ocasionalment, malfactors o delinqüents. Dic ocasionalment, perquè de fet abunden les execucions de persones per allò que pensen, més que per allò que fan, i alguns dels crims pels quals van ser ajusticiats els reus van demostrar-se falsos, com recull Saffioti. Els paral·lelismes hodierns amb algun racó desendreçat d'Europa, on la tradició inquisitorial ha configurat la pràctica judicial, resulten veritablement esgarrifosos.

Saffioti recorre un virolat ventall de casos, com el de Francesco di Baldassare da Burguo que va assassinar traïdorament els seus amos i que va ser passejat amb un carruatge per la ciutat de Bologna el 19 de setembre de 1461, mentre el tenallaven, mutilaven i desmembraven i rubricaven l'execució disposant el seu cos esquarterat a les portes cardinals de la ciutat. Altrament uns conjurats contra els poderosos Medici van ser penjats a les finestres del Palazzo Vecchio de Florència el 1479, i en van deixar constància plàstica tant Sandro Botticelli en un fresc perdut sobre la porta della Dogana, com Leonardo da Vinci en un dibuix de 1480.

Entre el ramell de casos, hi ha ajusticiats clarament per les seves opinions, com el noble Pietro Paolo Boscoli, que defensava els valors republicans contra l'escalada tirànica dels Medici, i malgrat no dur a terme cap acte de violència, va ser acusat de sedició i decapitat a Florència el 1513. O l'abat Filippo Rivarola que, pel fet d'haver escrit versos satírics contra el papa -el manifasser Climent XI-, va ser decapitat a Roma el 1708, després de patir l'atroç tortura de la corda i la corriola amb què el feien pujar i baixar sobre el punxegut cavallet que se li clavava al ses. O el lliurepensador Carlo Sala, mercader de llibres i anticlerical, home íntegre que no podia dir més que allò que pensava, i que va ser penjat a Milà el 1775 perquè tenia i llegia massa llibres.

Altres simplement per blasfemar com Antonio Rinaldeschi penjat a Florència el 1501 per haver llençat merda sobre un mur pintat... amb la imatge de la Mare de Déu.

Un clarísssim cas de nepotisme pontifici va ser l'execució a Roma el 1599 de Beatrice Cenci, el seu germà Giacomo i la madastra Lucrècia que havien acabat amb la vida de l'iracund i cruel pare Francesco, possiblement violador de sa filla. Els béns de la rica família van ser confiscats i lliurats al nebot del papa Aldobrandini, un altre inclement Climent VIII.

Només excepcionalment els botxins acabaven ajusticiats, uns pel furor de la població davant la malaptesa de l'estiracordetes que errava una i altra volta en el seu mester amb la consegüent agonia inacabable del reu, cosa que incitava l'apedregament de l'escanyabruixots per part de la plebs, de vegades fins la mort. Altres cops algun borreu va pujar al cadafal per haver comès delicte de corrupció, com el cas d'Antonio Sabatini d'una família napolitana dedicada durant generacions al truculent ofici, que va ser penjat el 1651 en demostrar-se que demanava diners als familiars dels condemnats per abreujar-los el patiment, i si no n'obtenia, els l'allargava; però també acceptava diners dels enemics del sentenciat justament per fer més dolorosa l'execució i obligar el reu a blasfemar i a condemnar-se eternament. Podríem aportar aquí el cas del borrell de Barcelona que el 1428, després de penjar a la bonica Argentera, jove

que amb la complicitat de l'amant havia matat al pare, el botxí de pulsions necrofíliques, violà el cadàver i va ser condemnat.[4]

I així com a València el saig més celebrat va ser Morro de Vaques, a la Roma papal fou cèlebre Giovanni Battista Bugatti (1779-1869), àlias Mastro Titta nom que, a Itàlia, ha esdevingut sinònim d'executor de la justícia, mentre que la seva adaptació catalana, el conegut 'mestretites', siginifica "persona ridículament presumptuosa, pedant", talment aquells inquisidors amb mugroneres del màxim tribunal borbònic.

L'espectació d'aquestes execucions era extraordinària. La gent hi assistia com en un fastuós espectacle, amb morbosa complaença i escassa pietat, com avui assisteix a l'escalivada habitual que es fa de certs personatges públics des d'aquells programes televisius fets a la claveguera. La festa de l'atrocitat que suposaven les excecucions capitals, pretenia impartir una implacable pedagogia del terror i dissuadir la suposada delinqüència, però el que aconseguia era una orgia de la brutalitat i de la repressió o el que podríem anomenar terrorisme jurídic. Tot, fora de la mort, molt actual!

Francesc Massip
Universitat Rovira i Virgili

4. Alfonso Martínez de Toledo, Arcipreste de Talavera, *Corvacho o reprobación del amor mundano*, cap. xxiv.